

AKO Literatuurprijs 1992

188 boeken heeft de jury van de AKO Literatuurprijs dit jaar beoordeeld. Opnieuw een verbijsterende hoeveelheid, waarvan je één ding zeker weet en dat is dat niemand behalve de juryleden alles heeft gelezen. De ontvankelijkheid van de uitgevers voor Nederlandstalige literatuur moet tot veel smart en teleurstelling leiden, want het merendeel van het literaire proza dat in Nederland en Vlaanderen verschijnt lijkt onherroepelijk bestemd voor de ramsj en de papiermolen.

De enige hoop van al die onbekenden en veronachtzaamden was tot voor kort de AKO Literatuurprijs. De afgelopen jaren heeft de jury van deze prijs een solide reputatie opgebouwd van onvoorspelbaarheid. Onder de titels die zij nomineerde waren er altijd wel een paar die iedereen over het hoofd had gezien. Met als gevolg een storm van voorspelbaar protest bij critici en andere smaakmakers van het literaire klimaat.

Het is spijtig voor al diegenen die nu waarschijnlijk nooit het warme licht van de schijnwerpers op hun wangen zullen voelen, maar dit jaar heeft de jury onder voorzitterschap van W.F. Duisenberg (en verder bestaande uit Jos Borré, Maarten 't Hart, Elrud Ibsch en Gerda Meijerink) resoluut voor een andere koers gekozen. Er zijn alleen titels genomineerd die al op de een of andere manier een rol spelen in het literaire klimaat. Voor de critici blijft er daarom weinig te klagen over.

De koerswijziging is mede in de hand gewerkt door een verandering in het reglement, waardoor de kans op biografieën, kinderboeken en essaybundels onder de nominaties drastisch is verminderd. Toch heeft de jury zich, blijkens het juryrapport, wel de vrijheid voorbehouden om als zij daar behoefte toe zou voelen ook boeken uit die categorieën te nomineren, maar de behoefte ontbrak blijkbaar. Op 12 mei zal een winnaar worden gekozen uit zes degelijke romans.

Een groot voordeel van de huidige keuze is dat de nominaties tamelijk representatief mogen heten voor wat er het afgelopen jaar in de literaire belangstelling heeft gestaan. Gelukkig wil dat niet zeggen dat elke diversiteit ontbreekt. Eén blik op de vorige week bekendgemaakte „shortlist“ volstaat om vast te stellen dat de gekozen titels sterk uiteenlopen.

Wat is per slot van rekening de overeenkomst tussen Eric de Kuypers autobiografische „taferelen“ in *Grand Hotel Solitude* en een experimentele roman als Jacq Vogelaars *De dood als meisje van acht?* De meeste verwantschap vertonen nog de beide historische romans die zijn genomineerd: *Noorderburen*, het debuut van Nico Dros, en Nelleke Noordervliets *Het oog van de engel*. Maar met *Vals licht* van Joost Zwagerman en *Eerst grijs dan wit dan blauw* van Margriet de Moor lijkt er weer nauwelijks een overeenkomst te bestaan.

Dat wil zeggen: op het eerste gezicht. Bij nader inzien valt er wel degelijk een verwantschap aan te wijzen, met name op het thematische vlak. Het is immers opvallend hoe vaak er, in bijna alle genomineerde romans, sprake is van ballingen en ontheemden. Ook wordt er vrijwel steeds hartstochtelijk gezocht naar een thuis, een eigen plaats in de wereld. Elke vanzelfsprekendheid is op dit terrein blijkbaar verdwenen.

Dat het om een nieuw thema in de literatuur gaat, kan natuurlijk niet worden beweerd. Al sinds de *Bijbel* en de *Odysee* zijn volken en helden naar hetzelfde op zoek, om nu maar te zwijgen van de verdrijving uit het aardse paradijs, die van de hele mensheid een verzameling dolenden en zoekenden heeft gemaakt. Maar toch, niet altijd is het thema even geprononceerd aanwezig en ook de accenten en nuances variëren in de loop van de tijd aanzienlijk.

De huidige aantrekkingskracht van het thema ligt voor de hand. In 1992 zijn de grenzen binnen Europa verdwenen, terwijl ze aan de buitenkant, onder de druk van vluchtelingen en asielzoekers, juist worden aangescherpt. Tegelijkertijd hebben postmodernisme, dialectiek van de Verlichting en ecologische apocalyptiek de comfortabele positie van de hedendaagse Europeaan in zijn eigen geschiedenis drastisch ondermijnd.

Het resultaat is wat je zou kunnen noemen: een nieuw soort *Heimat*-literatuur. Niet langer gericht op het bezingen van eigen huis en haard, vol rurale vreugde en ambachtelijke overzichtelijkheid, maar juist op het ter discussie stellen en onderzoeken van wat onder de huidige omstandigheden nog als een thuis kan worden aangemerkt. Het probleemloze kosmopolitisme heeft als uitweg in elk geval afgedaan.

Het tijdschrift *De XXIe Eeuw* kwam zeer onlangs met een moeizaam nummer over „engagement”. Welnu, als er ergens van engagement sprake is, dan in de keuze voor dit actuele thema. Engagement mag dan uiteraard niet worden opgevat als een vorm van politieke of ideologische binding, maar - in een ruimere zin van het woord - als een gedreven betrokkenheid bij wat er op dit moment in de wereld omgaat. Misschien ligt hier ook de concrete invulling van de „morele” preoccupaties die Carel Peeters vorig jaar bij een aantal jongere schrijvers meende te kunnen signaleren.

Belangstelling voor de *Heimat* en haar perikelen blijft overigens niet beperkt tot de genomineerde titels. Ook bij schrijvers wier boeken niet eens de eerder gepubliceerde „longlist” van de AKO-jury wisten te halen, is dezelfde thematiek in meer of mindere mate aan de orde. Ik denk bijvoorbeeld aan Dirk van Weeldens *Mobil-home*, aan Herman Stevens' *Een schone slaap* en Stephan Sanders' *Ai, Jamaica!*, terwijl ook *De eerste steen* van Monika van Paemel (dat buiten de termijn van deze AKO-prijs valt; het mag volgend jaar pas meedoen) zich uitdrukkelijk in dit gelid schaart.

De genomineerde romans laten goed zien tot wat voor uiteenlopende behandeling het thema zich leent. En ook met hoeveel andere, nauwelijks minder belangwekkende thema's het kan worden verbonden.

In *Eerst grijs dan wit dan blauw* van Margriet de Moor krijgt het een bijna kosmische dimensie. Via de omweg van de sterrenhemel, waarvoor twee van haar personages een intensieve belangstelling aan de dag leggen, weet zij van het hele universum een unheimisch raadsel te maken. Niemand is volledig thuis in de wereld, maar zit opgesloten - als het autistische kind in de roman - in eigen onbegrip en onvermogen, die alleen te overwinnen zijn als men in staat is voor een thuis te kiezen. Magda, de ontheemde hoofdpersoon, lukt dat na eerst twee jaar lang een speurtocht naar haar oorsprong te hebben ondernomen. Maar omdat zij haar omgeving weigert

te vertellen wat zij gedurende die twee jaar precies heeft uitgespookt, moet zij dat uiteindelijk met de dood bekopen. Voor haar man en vrienden is Magda intussen zo'n tergend raadsel geworden, dat zij zich in hún omgeving onmogelijk nog thuis kunnen voelen.

In Jacq Vogelaars *De dood als meisje van acht* ligt de nadruk eerder op de xenofobie, die het meisje Nora en haar idool Mona te verduren krijgen van de dorpelingen in Moortgat. Beiden horen in het dorp niet thuis en willen niets liever dan ontsnappen aan de „varkens” en de „modder”. Door van Mona ondanks haar gewicht een „engel” en een „vlinder” te maken, weet Vogelaar wat op het eerste gezicht een streekroman lijkt te zijn op te tillen naar mythische hoogten. In de mythe of liever: in de verbeelding ligt dan ook de ontsnapping aan het benauwende raadsel van de eigen oorsprong. Het meisje Nora weet ten slotte de sprong niet te maken, maar de lezer die zich in laat spinnen door Vogelaars lyrische verteltrant slaagt er - net als de schrijver - wèl in te ontkomen aan de zuigkracht van de modderige bodem. Thuis is men kennelijk alleen in de mogelijkheden die ontstaan, nadat de verbeelding de last van de werkelijkheid heeft afgeworpen.

De situatie in *Noorderburen* van Nico Dros lijkt wel wat op die in Vogelaars roman. De aristocraat Boddaert wordt voor drie jaar verbannen naar een onherbergzaam dorpje op het eiland Texel. Daar komt het tot een confrontatie met de achterlijke dorpelingen, die Boddaert de zegeningen van de Verlichting wil bijbrengen. Ook hij moet zich de vraag stellen waar hij nu eigenlijk thuishoort: in het adellijke milieu waaruit hij is weggerukt of bij de primitieve dorpelingen met wie weldra ook een amoureuze relatie hem verbindt. Voordat een definitieve keuze wordt gemaakt, grijpt het noodlot in: Boddaert en zijn zwangere geliefde vriezen dood tijdens een sneeuwstorm.

Dat einde heeft iets onbevredigends, maar moet wellicht symbolisch worden opgevat - als een voorafschaduwing van de patstelling waarin het Verlichtingsoptimisme in onze dagen is beland. Dros heeft zijn historische roman (het verhaal speelt in 1811) ongetwijfeld niet toevallig aan het begin van de moderne tijd gesitueerd, toen het burgerlijke „beschavingsoffensief” nog in de kinderschoenen stond. Ook dat is een manier om, zij 't niet zozeer in de ruimte als wel in de tijd, de eigen contemporaine plaats in de wereld scherper in het oog te krijgen. Wie in het heden last heeft van desoriëntatie zal in het verleden op zoek gaan naar de bron van alle ellende.

Hetzelfde motief heeft, naar ik veronderstel, Nelleke Noordervliet ertoe gebracht voor haar historische roman *Het oog van de engel* de jaren vlak vóór de Franse Revolutie te kiezen. Haar hoofdpersoon is eveneens een „ontwortelde”; Elisabeth Lestevenon is, als zoveel patriotten, in 1787 met haar vader en haar doofstomme zusje naar Frankrijk gevlucht voor de Pruisische reactie. Daar raakt zij als „apocalyptische engel” verzeild in het pre-revolutionaire tumult van mesmeristen en verlichte literaten, waarover de Amerikaanse historicus Robert Darnton zulke verhelderende dingen heeft geschreven.

Noordervliet heeft Darnton ongetwijfeld goed gelezen, maar haar ambitie reikt verder dan een historische reconstructie. Haar Elisabeth is verwickeld in een

queeste naar de moraal die onder invloed van wetenschap en Verlichting haar traditionele fundament is kwijtgeraakt. In haar zwellende zienswijze hopen zich de tegenstellingen van de moderne tijd op, die de filosofen van vandaag nog altijd hoofdpijn kunnen bezorgen, terwijl de sekse van de hoofdpersoon aan de „dialectiek van de Verlichting" ook een feministisch tintje verleent. De „verkrachting" van rede en revolutie heeft zij al voordat het zover is aan den lijve mogen ondervinden.

Van Nelleke Noordervliets historische visioenen naar Eric de Kuypers jeugdherinneringen lijkt een hele stap. Maar ook bij hem is van ontheemding sprake. In *Grand Hotel Solitude*, alweer het vierde deel van zijn autobiografische epos, is het gezin De Kuyper uit Brussel naar Antwerpen verhuisd en het hele boek door slaagt de hoofdpersoon er niet in zich daar thuis te voelen. De Antwerpse jaren vallen samen met zijn puberteit, zodat veel van de ongemakkelijkheid waarschijnlijk minder aan Antwerpen dan aan de nog grotendeels onbegrepen homoseksualiteit van de jonge De Kuyper moet worden toegeschreven. Zijn ware bestemming lijkt hij pas op het eind te vinden, wanneer hij terug kan naar Brussel om daar het „Institut des Arts de Diffusion" te bezoeken - de aanloop tot een professionele carrière in de kunst en in de schoonheid, waarover we in de volgende delen van de reeks ongetwijfeld meer zullen vernemen.

De enige onder de genomineerden in wiens boek ik niet zoveel *Heimat*, in welke vorm dan ook, heb aangetroffen, is Joost Zwagerman. Volgens het jury-rapport is *Vals licht* de „eerste twintigste-eeuwse *fin-de-siècle* roman in de Nederlandse literatuur". Als dat waar is, dan lijkt me dat nauwelijks een compliment, vooral omdat de roman ook nog wordt aangeprezen als „realistisch" en „zelfs bijna naturalistisch" - van dat soort romans heeft de literatuur er toch meer dan genoeg in voorraad. De geforceerde vergelijkingen met Balzac en Trollope (men mag drie maal raden uit de koker van welk jurylid ze afkomstig zijn) kunnen daar niet veel aan verhelpen, ben ik bang.

Het is nog maar de vraag of *Vals licht* wel zo'n realistische roman is als de jury doet voorkomen. De uit veel schijn en dubbele bodems opgebouwde historie van de student en het lichte meisje lijkt mij eerder een verkapt pleidooi voor meer realisme in de literatuur. Dat het tot inkeer gekomen hoertje in het laatste hoofdstuk Nederlands gaat studeren om de leerstof vervolgens „wereldvreemd" te vinden, mag niet over het hoofd worden gezien. Zwagerman is gelukkig niet zo naïef dat hij de problematische kanten van het literaire realisme volledig heeft genegeerd.

Toch kan ik de „smartlap" waarin de liefdesgeschiedenis van Lizzie Rosenfeld en Simon Prins uitmondt, niet erg geslaagd vinden. Dan maar liever geen realisme. Hoewel Zwagerman overtuigend bewijst dat hij een spannend verhaal kan vertellen, zou hij van mij de AKO Literatuurprijs niet krijgen.

Wie dan wel?

Eric de Kuyper misschien? Ik moet bekennen de eerdere delen van zijn autobiografisch *work in progress* niet te hebben gelezen. Er worden in Nederland en Vlaanderen al genoeg hele of halve autobiografieën geschreven en zelfs de aanbeveling van een onverlaat dat het hier om de „Proust van de Lage Landen" zou gaan wist mij niet te overreden. De nominatie voor de AKO-prijs wèl. Sindsdien weet ik dat De

Kuyper met Proust niet zo veel te maken heeft. De charme van zijn boek ligt hierin dat hij van zijn jeugd een aanstekelijk jongensboek heeft gemaakt, dat alleen dank zij de homo-erotische interrupties voor de immer op de loer liggende truttigheid wordt behoed. Maar dat lijkt me onvoldoende om hem te laten winnen.

Ook naar de beide historische romans gaat mijn voorkeur niet uit. Nelleke Noordervliet snijdt in *Het oog van de engel* met grote woorden grote thema's aan, wat je een verdienste zou kunnen noemen, maar erg verrassend vond ik haar boek niet. Daarvoor leunt zij te zwaar op Darntons analyses en valt over de lotgevallen van Elisabeth Lestevenon iets te zeer de schaduw van Peter Sloterdijks roman *Der Zauberbaum* uit 1985, waarin met dezelfde historische context een soortgelijke thematiek wordt uitgediept. *Noorderburen* van Nico Dros blijft naar mijn idee te veel steken in de pittoreske details, terwijl het abrupte einde niet alleen de hoofdpersonen maar ook de lezer enigszins in de kou laat staan.

Blijven over Jacq Vogelaars *De dood als meisje van acht* en *Eerst wit dan grijs dan blauw* van Margriet de Moor, allebei romans die ik met enorm veel bewondering heb gelezen. De eerste vooral vanwege de lyrische *Schwung* die betovert en meeslept tegelijk, de tweede vooral vanwege het psychologische en compositorische vernuft. Beide romans zijn voor mij in het werk van deze auteurs onbetwistbare hoogtepunten, die het zonder meer zouden verdienen bekroond te worden met de AKO Literatuurprijs 1992.

Maar er moet worden gekozen; een gedeelde eerste plaats behoort niet tot de mogelijkheden. Omdat literaire argumenten er bij mij niet in slagen de weegschaal naar de ene of de andere kant te doen overhellen, neem ik mijn toevlucht tot de buitenliteraire influisteringen van de etiquette. En dan geldt, onder betuiging van deelname aan het adres van Vogelaar: dames gaan voor.

(*de Volkskrant*, 10-4-1992)